

MARIA ZAMBRANO: ŽIVOT U KRIZI*

prevela sa španjolskog jezika:

TIJANA PISK

Filozofski fakultet,

Sveučilište u Zagrebu

pisktijana@gmail.com

Nepotrebno je previše opravdavati uvjerenje da živimo u krizi; to je već općepoznata stvar u današnje vrijeme i, kao kod svih općepoznatih stvari, dovodi nas u opasnost da se poskliznemo i ne promislamo dublje samu stvar. Međutim, kada bi se tako nešto i dogodilo, bilo bi kao da se poskliznemo na vlastiti život. A ono što je najstrašnije je sljedeće: poskliznuti se na vlastiti život, a da se ne promisli dublje o njemu, lako je moguće. Zbog toga je potrebno pokušati razlučiti od čega se sastoji ta stvarnost na koju se pomisli pri spomenu riječi „kriza”. Potrebno je. Premda, ne možemo se upustiti u istinsko definiranje njezinog pojma. Zbog neprikladne upotrebe neke riječi, koja je u neko drugo vrijeme bila malena i izražajna kao mnoge druge, jedino što nam preostaje jest učiniti ono što nije lako priznati da se radi. Ljudska aktivnost nazvana promišljanje, skromnog izraza bez prevelikog značaja, koje je prosto samo aktivnost, a možda i stav; usko povezano uz svakodnevni život, promišljanje nije ništa drugo doli pomalo pripitomljena zabrinutost koja trči prostranstvom bez posrtanja; zabrinutost koja se stopila s našom svijesti, utisnula u naše vrijeme. Toliko se stopila sa svakodnevnicom da, kao ni ona, nema unaprijed ništa predodređeno ni zapisano, nikakav završetak, a koja bi se jedino mogla opravdati mijenjajući samu sebe te koja će korak po korak biti sve providnijom, sve dok ju se posve ne razluči. Naposljetku, kao nešto slično priznanju. Tražimo znati ono što proživljavamo; kao što se to poetično kaže, „znati nadzirati snove”.

Živjeti u krizi jest živjeti u nemiru. Naime, cijeli život živimo u nemiru. Nitko nikad ne živi u miru i spokoju koliko god to želio. Nije običan nemir ono što je svojstveno životu u krizi, već određeni nemir, prekomjeran nemir, preko ili na samoj granici izdržljivoga.

Izgleda da je tome tako. Ako promotrimo naslove književnih časopisa za mlade i zbirki pjesama ili eseja između 1915. i 1930., riječ „nemir” ili „nemiri” najčešće se u njima spominje. A poznato je da je upravo to pokazatelj da se nekoj riječi daje prednost u književnom izrazu, a još više u rastućem književnom izrazu.

Već je od početka ovog stoljeća jasno da je prijeđena granica nemira unutar kojeg se odvija život. To se očitavalo u više naznaka: u „modernom” arhi-

* Zambrano, María, „La vida en crisis”, u: *Hacia un saber sobre de alma*, Alianza editorial, Madrid, 1987.

tektonskom stilu koji je uzdrmao i najstabilnije umjetnosti, u želji za putovanjima, u samoj povećanoj otvorenosti društvenih klasa. Ali nije nam potrebna pomoć naznaka u umjetnosti i umjetničkim oblicima kako bismo objasnili ovaj strašni nemir koji nam prijete uništiti živote. Stvarnost je još jednom nadišla maštu, a čini se da nemir u kojem živimo, mi kao ljudska bića, ne može biti veći, pogotovo za nas, djecu tog nemirnog kontinenta zvanog Europa. Jer nemir je taj koji je postao suština naših života i on je jedino što imamo. Jedino nam preostaje nemir i trud kojeg ulažemo kako bismo opstali u njemu.

Nemir koji ne dolazi iz drugih vremena bogatih avanturama jer to je nemir koji trpimo, unutar kojeg se osjećamo zatvoreni. To je nemir koji ne dolazi izvana, ne-oslobađajuća aktivnost koja ključa iznutra. Ne postoji veće poniženje za ljudska bića doli tog osjećaja da te nešto povlači i privlači, da te vuče, kao da si mu to upravo dopustio, kao da niti nisi imao izbor ili mogućnost donošenja odluke jer je netko, koga uopće nije briga posavjetovati se, uzeo stvar u svoje ruke.

Takva pasivnost našla je svoje mjesto u najgoroj samoći. U isto vrijeme, osjećamo se i uznemireno i uvučeno u „samoću koja ne prestaje”. Doduše, kao i s nemirom, isto se događa i sa samoćom. I samoća je oduvijek bila sastavni dio života; također je u samoj biti čovjekova života. Međutim, samoća u doba krize podosta je drugačija od one samoće budnog čovjeka, s obzirom na to da nju ne karakterizira prevelika jasnoća te čak može dobrano zbuniti. To je samoća prozročena nemirom jer ne znamo ništa niti se možemo pouzdati u nešto sigurno. Toliko smo sami jer smo izrazito nemirni i uznemireni.

Kriza pokazuje suštinu ljudskog života, nemoć čovjeka koji je ostao bez oslonca, bez orijentira; života koji nema neki cilj i koji nema svoj razlog. Dakle, usred takve nesreće, mi koji živimo u jednoj takvoj krizi možda imamo povlasticu vidjeti jasnije, kao da nam se sam od sebe nudi, bez propitkivanja, kao otkrivenje, a ne otkriće, ljudski život; naš život. To je posebno iskustvo krize. Budući da izgleda da nam povijest govori da ih je bilo nekoliko, dolazimo do zaključka da nam svaka kriza pokazuje suštinski sukob ljudskog života, posljednji sukob, radikalni, onaj koji kaže „moguće je ili nije”. Jer čini se da je život područje mogućnosti, najširih mogućnosti i da je povijest proces koji ih požuruje, sve do samog kraja. Odatle dolazi da u trenucima povijesnih kriza uvijek postoje mučenici pogrдно nazvani „ekstremisti” koji su zaduženi da dovedu do krajnjeg ishoda, do apsurdna, spomenute mogućnosti ljudskog života. Ako ćemo biti iskreni prema sebi samima, zaključak će uvijek biti negativan. Ono što je dosad proizašlo iz svih tih iskustava jest da se čini da ljudski život ni na koji način nije moguć. A pitanje se uvijek ponovno postavlja: je li moguće biti čovjek? I kako? U vremenima obilja na određen način potvrdno se odgovaralo. Jedini način potvrdnog odgovora jest ne reći *da* kao nešto apstraktno, nego nudeći neku vrstu života, neki oblik stvarnosti unutar kojeg čovjek ima što činiti i njegova egzistencija ima smisao. U trenucima

krize, život se pojavljuje kao otkriće u najvećoj nemoći, sve dok nam ne unese nešto ružičasto. U njima čovjek osjeća sram jer je gol te ogromnu potrebu da se pokrije bilo čime. Bijeg i želja za pronalaskom nečeg što bi nas bacilo u svoje najbolnije zablude. Ono što bi nedostajalo jest jednostavno malo hrabrosti kako bi se ta golotinja poblizje promotrila, kako bi se nadzirao ne sam san nego, točnije, izvori sna; vidjeti što nam pristaje kad nam ne ostaje ništa.

Mir i vjerovanja

Nemir nas tjera da opazimo ono što se krije ispod njega, tu suštinu spokoja, mira, tu vrstu korijena naše duše pomoću koje se dižemo, zaboravljajući na nas same. Jer život, ako se javlja kao jasan i u budnom stanju, također je i zaborav, nemarnost: sklon je napuštanju. Nepromjenjiva bit koja nam pomaže izdržati toliki nemir te koju bi čak mogli nazvati srećom; nevidljivom srećom zbog koje možemo izdržati teret naše nesreće.

To je područje mira, bez sumnje, mjesto gdje pronalazimo sigurnost, uvjerenja, sve ono u što ne možemo sumnjati i što nas drži na nogama u teškim trenucima. Zašto postoji? Ortega y Gasset, španjolski filozof, razlikovao je ideje i vjerovanja, smatrajući da je naša nutrina sačinjena od vjerovanja: „U njima živimo, krećemo se i postojimo. S jedne nas strane sačinjavaju, s druge strane nam daju stvarnost jer cjelokupna i autentična stvarnost nije ništa drugo doli ono u što vjerujemo. Štoviše, ideje stvara sumnja, što će reći, stvara ih praznina ili nedostatak vjerovanja. Stoga, ono što izmislimo nije u cjelokupnoj i autentičnoj stvarnosti”¹²

U jednoj interpretaciji, analizi povijesne krize iznijete na memorijalnom skupu stogodišnjice Galilea na Sveučilištu u Madridu 1833. godine, Ortega je nanovo naglasio ozbiljnost krize u nedostatku vjerovanja što se inače poklapa s postojanjem izobilja ideja. Sukladno ovom mišljenju, posve je jasan uzrok našeg nemira. Kada nas iznevjere vjerovanja, iznevjeri nas i sama stvarnost koja nas uranja u njih. Život se prazni od smisla, a svijet, stvarnost nam klizi, postaje privid same sebe. Zbog toga smo sami, to je samoća kojoj nema ravne. Zbog toga smo nemirni i pasivni. Onemogućena nam je aktivnost, autentična aktivnost koja izvire iz dubine naše osobe, a same riječi rađaju se već zamučene; čim se izgovore, okrenu se protiv sebe.

Transcendencija i stvarnost

Čini se da ono što je u krizi jest ta misteriozna veza koja spaja naše biće sa stvarnošću, nešto tako snažno i nužno, naš unutarnji potporanj. Kriza nas uči da je, prije svega, čovjek biće koje nije stvoreno odjednom, nije dovršen, ali nije ni nezavršen ni s određenim trajanjem. Niti smo dovršeni, niti nam je jasno što

trebamo učiniti kako bismo to bili; nije unaprijed predodređeno kako bismo trebali dovršiti sebe same. Živuci smo problem, odnosno, u vremenu koje ne prestaje i s potrebom koja ne čeka, a koju se, na našu nesreću, može prevariti. A sama stvarnost, ono što nam se čini tako čvrstim, ono što nas okružuje i ograničava, također se može izgubiti, nestati, pa čak i postati problem. Postaje li stvarnost problem jer smo mi izgubili sami sebe, ili suprotno, jer smo izgubili nju, jer smo zbog lišenosti svijeta stvarnosti ostali prazni? Uvijek je prisutni problem taj da su krize, kao sve ono suštinsko u ljudskom životu, ostavile još puno toga za otkriti.

Prema Ortega, u vjerovanjima postoji područje gdje se stvarnost i naše biće prožimaju, kao da stvarnost ulazi u nas, čini se prisutnom. Argentinski mislilac Francisco Romero interpretira stvarnost kao transcendenciju. Iz najdubljih dijelova našeg bića, transcendencija se pojavljuje kao posljednja narav stvarnosti koja se počinje pojavljivati kao ukupnost svega ili struktura, pri čemu *ukupnost* označuje više nego puki zbir dijelova, a koji postoje zato što prodiru jedan u drugog *transcendirajući*.

Ovaj transcendentalni karakter stvarnosti pojasnit će nam razlog samoće u koju zapadamo u razdobljima krize. To je jednostavno nemogućnost transcendiranja u kojoj se nalazi naš život. Zatvorili smo se stvarnosti te se ona skriva od nas, a stvarnost našeg života koja predstavlja maksimu te transcendencije nalazi se u stanju mirovanja.

Izgleda da je tako. Stvarnost ne može biti nešto izolirano i nedjelatno, a njezina primarna narav jest, kako kaže profesor Romero, transcendencija. Transcendencija koja nije ništa drugo doli sposobnost koju imaju bića kako bi izašla iz sebe samih prelazeći vlastite granice, ostavljajući trag drugog bića, djelujući izvan sebe kao da biće svake stvari završava u drugoj. Transcendencija koja se izoštrava i dolazi do najviše točke ljudskog života u tom „neukrotivom kretanju čovjeka”²³ Možda se to neukrotivo kretanje nikada do kraja ne može dovršiti, ali zato što ostaje nedovršena ispod određene granice, ljudski život guše nemir i samoća, samoća i uznemirenost koji ne daju plodove. Nemir je potreba da bude svugdje, da djeluje gdje želi, a da ustvari nije nigdje. Nedostaje taj minimum stvarnosti gdje bismo se poduprli, gdje bismo usmjerili našu žudnju. Ono što je Ortega nazvao najvećim blagom čovjeka, „njegovo božanstveno nezadovoljstvo”, a što zasigurno nije ništa drugo doli ta žeđ za transcendiranjem, očito treba imati određeni potporanj, a također i određeni obzor, dodir ili jedinstvo s onim što nas okružuje.

Ali došli smo do najnemirnijeg dijela. Otkud ta žeđ za transcendiranjem? I otkud ta potreba za stvarnošću? Koji dio našeg bića može biti lišen stvarnosti? I zašto u nama neiscrpno kola ta čežnja za transcendiranjem? ...

2 Romero, Francisco, *Filozofija čovjeka* (slobodan prijevod)

Vjera i nada

Ako promotrimo ono što ostaje u nama pod utjecajem vjerovanja, a još više pod utjecajem sumnje, nemira te tijekom mira samog, to je nešto čiji bi naj-prikladniji naziv bio vjera. Vjera u sve i ništa, čista vjera, zbog čijeg neograničenog bogatstva pretpostavljamo da je beskonačna. Urođena vjera s kojom smo rođeni, kao da je prvotni supstrat našeg bića.

Premda je ta vjera smještena u vjerovanjima, koje su nešto kao njezin spremnik, skladište ili konkretizacija, ne ovisi o njima. Baš nasuprot, bilo koje vjerovanje uzdiže se iz tog blaga nestvorene vjere, iz te primarne bezgrešnosti, nevinosti duše: „Ljudsko biće u osnovi je naivno”, piše Ortega u poglavlju svoje nedavno objavljene knjige *Ideje i vjerovanja*. I tako, na samom dnu svega, onog što još čini sama sumnja, nalazi se tiha i neograničena, vjera.

Bilo kakvo nepovjerenje ili sumnja temelji se na unutarnoj vjeri. Vjerovanja, koliko god istinita bila, ne mogu opstati bez te primarne djelatnosti u kojoj napuštamo sebe same, u kojoj se izgubimo, prelazeći preko naših granica, koje niti nisu stvarne granice, potpuno otvoreni nečemu, gdje onda vjerujemo. Kada vjerujemo, ono u što vjerujemo nam se nameće, prihvaćamo to kao da dolazi izvana, i kao da u potpunosti jest ono što jest bez da je za to i najmanje ovisilo o nama. Toliko je velikodušna ta primarna vjera da zaboravi na sebe samu te nestaje prihvaćanjem objekta, nestaje pod njegovom postojanošću. Štoviše, bez nje, bez te odredbe da prihvatimo i da se pouzdamo u sve, u baš ništa, koliko god istinito bilo, ne bi se moglo vjerovati, kao što to pokazuju povijesni događaji u kojima se zatvorilo to unutarne dno vjere. Vjere koja je ljubav, a postane rob.

Sva vjerovanja temelje se na onome što nas čini, na toj unutarnoj otvorenosti prema svemu što postoji, čija veća ili manja širina ograničava veću ili manju stvarnost koja nam je dana. Bijedne duše takve su zbog ograničenosti primarne vjere jer je stvarnost, u svojoj najvećoj punini, povezana sa sposobnošću prihvaćanja, zaborava i ljubavi, s tim božanskim blagom vjere i predaje. Zaborav i predaja, koji su zaveli mistike i svece, ali i neke filozofe, postanu stvarni robovi stvarnosti ili neke vrste stvarnosti koja se samo tako pojavljuje u svojoj punini. Mistici uvijek ističu tu mirnoću uma, koja je nužna da bi vrhovna, božanska stvarnost mogla prodrijeti u nju. Bez da sada raspravljamo o točnosti koju takva održiva izjava može imati, bez da raspravljamo o „vjerovanju”, ono što je neupitna istina jest činjenica da se u ovoj odredbi ljudskog života koju nazivamo vjerom pojavljuje stvarnost. Što je veća vjera, veća je stvarnost u kojoj živimo.

Ropstvo, sloboda

U sramotnom činu ropstva, kao i u tolikim ljudskim sramotama, pojavljuje se, u svom mračnom užasu, nužan uvjet našeg života. Život je u svojoj spontanosti monstroznan, ali iznimno bi nas prosvijetlilo ispitati ove sramote: u njihovoj bi

pozadini naišli na neuništivu stvarnost, neophodnu da je znamo, kao i sve iz te skupine, kako bi im se odredile kazne, izvršila pravda.

Jedna od tih stvarnosti zavijena u sramotu, a u drugoj krajnosti, u najvišu i najjasniju ljepotu, jest ropstvo. Tko god da jesmo, neumoljivi smo robovi nečemu, to je istina skrivena užasom i ljepotom. Užas i uzvišenost koji su je zatvorili, a da joj nisu dopustili da se pokaže gola. Budući da se u nekim slučajevima pripisuje iskorištavanju moći, toj neograničenoj mogućnosti lomljenja i uništavanja koju čovjek koristi za drugog čovjeka, a koja jedino može uroditi plodom zbog nedostatka priznanja, zbog neznanja o nečemu sličnom. U drugim slučajevima pripisuje se uzvišenosti ljubavi, ljubavi koja je dovedena do krajnosti, u nekim dušama, čija je tajna, prema dominantnim vjerovanjima u svakoj eri, protumačena na različit način. Štoviše, istina je da se obje krajnosti situacije događaju u bitnom uvjetu ljudskog života, a taj je da uvijek na neki način bude rob nečemu. Vjera dovedena do sve svoje punoće donosi tu tišinu uma, to ukidanje i zaboravnost koji su prag ropstva. A kad smo robovi, svijet se nudi u najvećoj punini i bogatstvu. Drevna duša koju nam nude religije Istoka, i grčka duša prije nego što je započela Filozofija, bila je zahvaćena ropstvom. Zbog toga je „svijet pun anđela i demona”, kao što je govorio Aristotel referirajući se na Talesa. Sam Tales vjerovao je i da je sav svijet pun duša. Dva stoljeća kasnije, za vrijeme Demokrita, bio je prazan. Prije nego li je demon Filozofije, neobični demon koji je sve ostale natjerao u bijeg, zaposjeo čovjeka, zemlja je bila puna Bogova, anđela; naseljena i sa smislom. Jer dovoljno je biti zahvaćen vjerom, dovoljno je biti zarobljen klanjanjem, da se sve počne mijenjati, i da počnemo primati glasnike. Anđeli i demoni predstavljaju smisao stvari izvan sebe samih, neobjašnjiva i učinkovita sila, sile njihovog stanja čistoće, a čistoća i jedinstvo bića svake stvari su te koje ju odvajanjem objavljuju te ju čine vidljivom drugima; njezina ideja i vrlina.

Međutim, ne možemo ostati u ropstvu. Barem je jednoga dana u Grčkoj odlučeno prestati živjeti u njemu; prestati pasivno živjeti pod užasnom igrom anđela i demona. Duša je, ono što se razumije pod pojmom ljudske duše, uvijek bila rob, a istodobno ne želi biti ništa drugo. Sve dok čovjek ne ostane posve bez duše, u sebi nosi nešto od tog ropstva. Ali postoji činjenica, najosnovnija od svih, zbog koje je nemoguće ostati u tom ropstvu, kao i posve se prepustiti vjeri: to je činjenica da smo više od duše, ili da nismo dovoljno povezani s njom, što dovodi do toga da je se ponekad treba uništiti. Životinja ima dušu, tko može sumnjati u to? Jednom i odjednom je rođena s dušom i tijelom; dovoljno joj je što ima i što jest: može biti rob. Ali čovjek se odvoji od svog ropstva i zatvori svoju vjeru jer ništa što ima, ni anđeli ni demoni, nisu mu dovoljni. Guši se u njemu, sama punina stvarnosti ga davi. Istovremeno s vjerom i otvorenost prema stvarnosti kakve za sada nema; a istodobno ta duša u ropstvu čezne za slobodom, žudnjom za odvojenošću. Odvojenost koja je najprije rana i nasilna borba, melankolija i

uznemirenost, osjećaj praznine od svijeta kao izgubljeni dečko na večernjoj zabavi.

Nada

Zahvaljujući vjerovanjima pronašli smo vjeru, a čak i ono ropstvo koje omogućava da stvarnost uđe u nas okružujući nas. Međutim, ta pozadina vjere nije uvijek ograničena na to da je otvorena spram onoga što postoji. Prihvaćanje stvarnosti ponekad je više od prihvaćanja; prihvatimo tu stvarnost, neke stvarnosti, jer nešto zahtijevamo od nje. Postoji nametnuta stvarnost, ono što je Ortega nazvao „kontravoljom”. A postoje i druge stvarnosti koje, ako su za nas, jesu zato što im se obraćamo tražeći nešto. To je stvarnost koja nam se daje kroz određena vjerovanja, baš vjerovanja kojih se čvrsto držimo.

Jer postoji vrsta vjerovanja začeta našom žudnjom; ponekad su najapsurdnije i najpostojanije; njihov temelj ne gubi se u zakonu stvarnosti, nego u dubini naše žudnje, u dubokim špiljama smisla našeg zahtjeva. Još više, ako je ono što zahtijevamo i tražimo, uzrok naše nedostatnosti.

Max Scheler s opojnom je jasnoćom izrazio ovo čovjekovo svojstveno stanje da nije savršeno smješten u sredini, poput životinje ili biljke, da nije dio nečeg većeg od njega, već je cjelovit i usamljen.

Ali ako je životinja stvorenje koje se savršeno prilagodilo, to je zato što je ona u potpunosti takva kakva jest i ne želi niti ne treba biti nešto drugo, dok s druge strane, kako Ortega kaže, čovjek mora postati vlastito biće koje mu nije dano. Ali to postojanje koje čini njegovo vlastito biće, očituje se onim što nazivamo nadom.

A također, životinja se rađa odjednom, dok se čovjek nikada nije rodio potpun, njegov je zadatak ponovno se začeti ili pričekati da ga se začne.

Nada je, gladna za rađanjem potpunim, da provede do kraja ono što je u izradi. U tom je smislu nada supstanca našeg života, njegova konačna pozadina; zbog nje smo djeca svojih snova o onome što ne vidimo niti možemo potvrditi. Stoga svoj život povjeravamo njezinom ispunjenju nečega što još nije, neizvjesnosti. Zato imamo vremena, u vremenu smo, jer ne bi imalo smisla iscrpiti sebe u njemu ako bismo već bili potpuno iskovani, ako bismo se rodili cjeloviti i gotovi.

Nada koja daje mučni karakter ljudskom životu, njezina želja koja nikad nije zadovoljena, njezin napor bez granica, jer nijedno djelo nije dovoljno da zadovolji tu nadu koja uzdiše: „Jer znamo da sve stvorenje zajedno uzdiše i muči se u porođajnim bolima”, kaže sveti Pavao.

Čovjekovo je rođenje nepotpuno. Zato se nikad nije uspio izmiriti sa življenjem na prirodan način i trebalo mu je nešto više, religija, filozofija, umjetnost ili znanost. Nije se rodio niti odrastao u potpunosti za ovaj svijet jer ne spada u njega, niti se čini da u njemu postoji njegovo mjesto; njegovo rođenje nije cjelovito, niti je svijet koji ga čeka. Zbog toga se u potpunosti mora prestati rađati te, također, mora izgraditi svoj svijet, svoj dio, svoje mjesto, mora neprestano rađati

sebe i stvarnost u kojoj živi.

Pojava ljudske kulture temelji se na nadi, a nada otkriva nepotpuno rođenje u neadekvatnoj i čak neprijateljskoj stvarnosti. Stvar koja se pojavljuje u nečemu što je prije svih filozofija, svih znanosti, nečemu što je zajedničko svim religijama – pravim religijama –, a to se nalazi i u mitovima drevne Grčke i, prije svega, u dušama koje su sudjelovale u obredima pročišćenja i užasu rođenja. Čovjek je osjetio užas vlastitog rođenja u isto vrijeme kad i nostalgiju za možda izgubljenim svijetom, a koji se zove Raj, Zlatno doba ili se očituje u božanskom podrijetlu čovjeka, kao u mitu o Dionizu i Titanima; u bilo kojoj basni ili svetoj priči potiče dvostruki osjećaj koji ljudsko biće ima kad se probudi ovdje ispod: užas rođenja, nostalgija za izgubljenim.

I suočen s ovim užasom, otkriva dva načina: *odrođenje*, na Budin način i sve religije koje prije svega žele izbrisati čin rođenja i opozvati ga. Ili postojati, roditi se ponovo, biti začet ponovno; odakle potječe sva zapadnjačka kultura, iz Grčke. Filozofija u Grčkoj pokušava stvoriti čovjeka, dovodeći ga svjesnog u svijet, kao što je vidljivo kod Sokrata, Platona i Plotina; također u stoicima i u cjelokupnoj Filozofiji pripreme za smrt, jer „biti zreo za smrt” kod Platona i stoika, nije ništa drugo doli drugog rođenje, kao što ćemo kasnije pobliže vidjeti.

A iz nostalgije za izgubljenom stvarnošću, kao i iz čežnje i potrebe da se stvori svijet, rađa se nešto što je kao vrednota, ono nešto besmrtno što je u srži svake osobe i što se nikada ne može obmanuti; ono što nas upozorava na monstruoznost stvarnosti koja nas okružuje, a još više na onu koju je izgradio čovjek, koja se žali i buni. Ta nepodnošljiva srž svakog čovjeka, koliko god njegov život bio pun grešaka, ono je što se nikada ne može ušutkati te prosvjeduje protiv svake nepravde. Srž čistoće obilata je srećom kada pronade nešto prikladno i slično, a što je, istodobno, neistražena vrednota, zbog čega se nigdje ne možemo smjestiti. Zahtjev zbog kojeg je čovjek, uronjen u povijest, sposoban odvojiti se od nje i željeti izaći iz nje, onako kako je želio napustiti prirodu.

Sva vjerovanja, a i ideje, koje se odnose na poredak svijeta, oblik stvarnosti, temelje se na nadi. Čovjek, koji je u isto vrijeme pomalo neuspješan i usamljen, treba postati cjelovita stvarnost u kojoj će živjeti. Zato konstruira objektivnost. Objektivnost koja je trenutna stabilnost, poredak koji svima dolazi i štiti, koji sve određuje i smiruje.

Nada je usmjerena i na vrijeme u kojem protječe naš život, jer bi ovo pronađeno vrijeme bilo naše ispunjeno jedinstvo. Ali ovdje je i naše odrođenje i ponovno rođenje; nestati iz vremena te ga ponovno željeti natrag. Nada koja želi izbrisati vrijeme i ona koja je tjeskobna ponovno ga vratiti u njegovoj raspršenosti trenutaka koji idu jedan za drugim. Don Miguel de Unamuno skovao je pojam toj nadi kojeg nije moguće izraziti na španjolskom, nemoguće je sabrati trenutke, napokon u potpunosti biti ono što je bilo u vremenu.

*Jučerašnji dani u povorci zaborava
odnesite zvijezdama moje blago:
hoćete li na nebu sastaviti zbor
koji će pjevati o mom vječnom gnijezdu?
O, Gospodaru života! Ne tražim te
ništa doli te prošlosti jer plačem
na kraju mog zvučnog ostatka kruga
nek mi da utjehu izgubljenog dobra.
Oživjeti ono što sam proživio moja je čežnja,
i ne živjeti ponovo naš život;
ka vječnoj prošlosti, učinite da se moj let
ne vrati na početak
jer, Gospodine, nemaš drugog neba
koji bi mojom nesrećom ispunio mjeru.*

Nada prošlosti, nada koja je utkana u sjećanje kako bi se nahranila željna da vrati sve. A u nadi jest, bez sumnje, sve što nas usmjerava prema totalitetu, bilo da je riječ o vremenu, o bijednom vremenu našeg života, o prelijepom totalitetu svijeta, o univerzalnosti univerzuma.

Objektivnost i njegove krize

Kako ništa ne nalazimo po svojoj mjeri, potrebno je učiniti baš to, izgraditi svijet u kojem je moguć život te koji na neki način zamjenjuje ono što nam nedostaje, a istovremeno čini podnošljivim naše stanje prerano rođenih bića. Kada se to postigne, kada se konačno ukine mnoštvo pogodnosti i ideala, bit ćemo sigurni, unatoč tjeskobi i nemiru koje sa sobom nose čak i najsretniji mogući životi.

Ali ako se takvo nešto dogodi, ako je moguć „svemir jednak svima” – kako je rekao Heraklit – u kojem se nalazimo kad napustimo mračni kutak svojih snova, to je zato što smo u stanju podići zbunjujuću, pa čak i neprijateljsku stvarnost, na razinu objekta. Sva povijesna objektivnost moguća je zbog objektivnosti koja prednjači svakoj drugoj, zbog sposobnosti da čovjek transformira u objekt ono što ga okružuje. Odnosno, da ga zadrži i ograniči.

Prepoznati nešto kao objekt znači zaustaviti se pred njim; ostati zaprepasten, zapanjen, odati priznanje; na neki način, biti zaljubljen. Ne bi mogla postojati stvarnost utemeljena u objektu, s takvom transparentnom ranjivošću koju objekti imaju, da nema te vrste ljubavi prema stvarnosti koja bi mogla doživjeti neuspjeh. Ali bez sumnje, prvotna vjera koju smo naveli jednom je bila opovrgnuta, još uvijek jest. Mnoge nas stvari zavaraju. Prevara koja je neophodno iskustvo kako bi nešto postalo objekt. Objekt je, kao što je poznato, nešto pred nama, nešto što ima neovisnost, što se odvojilo od nas i postoji samo od sebe.

Buđenje iz prevare koje proizlazi iz pojava događa se kada stvarno pro-nađemo objekte, ono što, kao što znamo, nisu svi ljudi i sve kulture znali i željeli učiniti. Grčka je u tome naš početak, s obzirom na to da su njezini mislioci podigli stvarnost na razinu objekta, iznad fantazmagoričkih prikaza, umjesto da je posve prognaju u vladavinu sjena. Povijest ovog procesa, toliko dramatičnog, pa čak i dirljivog, koji je jedan od najvećih velikodušnih djela koje je čovjek napravio u svojoj povijesti, zapravo je povijest grčke filozofije od Parmenida do Plotina.

Predmet je nešto pred nama, dakle, ono nešto što nas ograničava da se pred njim moramo zaustaviti. Ne bi mogao postojati bez određenog zaljubljanja koje je uvijek neko zaustavljanje, pa čak i uništavanje sebe kako bi se napravilo mjesta onome što za nas ne bi moglo postojati u svoj svojoj punini, a da nema ove praznine koju radimo negirajući sami sebe; ne bi mogao biti kakav jest, kad bi upao u nju. Baš kao što u onom ropstvu o kojem smo razgovarali imamo stvarnost, ova neranjiva i najtransparentnija stvarnost, objekt, pojavljuje nam se kao određeno ropstvo. Riječ je o odnosu ljubavi i znanja, o kojem se od Platona malo govorilo. U konačnici, ono što nam on govori jest da bi zaljubljanje u neko konkretno biće, u nešto njemu slično, bilo neophodno iskustvo za spoznavanje ideja, spoznaju prave stvarnosti: neranjive stvarnosti.

A čini se da je to tako. To je žanr ljubavi koji utemeljuje ideje – ideje koje nam pružaju maksimalnu objektivnost -, ljubav nastala u neuspjehu neposredne stvarnosti i koja ne pogne glavu pred tim, već se potvrđuje i iskazuje te želi pronaći stvarnost koju se ne može pobijediti, zaštićenu od svih nedaća, čak i onih koje je mogu zadesiti zbog našeg stanja. Da nije ove ljubavi, bi li bilo objekata, bi li bilo ideja, kopije stvarnosti kad nas iznevjeri? Nije nam bila dovoljna stvarnost koju smo pronašli u prvoj vjeri te smo otkrili savršenost tamo gdje stvarnost postaje neranjiva, nepobjediva, gdje joj zahvaljujući proturječnosti ništa ne prijete... Međutim, ono što je rođenje ne samo Filozofije, već i „ideje”, stvarnosti, ovdje ne može razotkriti. Samo moramo napomenuti da je ono što čovjek iznuđuje kako bi stvorio objektivnost religiozno, poput onoga što je u osnovi i temelju sve naše povezanosti sa stvarnošću i transformacijom koju činimo kako bismo stvorili svoj svijet.

Zbog te skrivene religijske sile, zbog te nade koja rađa naša vjerovanja, vjerovanja u kojima se afirmira svjetski poredak, u kojima je mračna stvarnost stekla transparentnost, postojanost i smisao, nastaje Filozofija. A Filozofija je razlog, barem je bila u svojim počecima. A upravo je to zaplet.

Objektivnost, na kojoj počiva nada, također je ograničavanje i zatvaranje. Mogu se naći u kontradikciji, pa čak i u sukobu. Plamen nade sve proždire, a tu su i tajanstvene promjene u samom temelju našeg života, u srži gdje vlada povjerenje i nepovjerenje, nada, ljubav zbog koje smo robovi stvarnosti te želja da je podvrgnemo razumu kako bi nas oslobodio. U krizi postoji jedna objektivnost,

objektivnost koja je možda vrlo ugladana i završena djelom misli, koja više nije područje nade, niti obećaje novo nadahnuće o kojemu smo govorili. Događaju se trenuci rušenja svake objektivnosti u kojima čovjek više ništa ne prihvaća, niti zavisi o nečemu. Ne dopušta da išta uistinu postane i biva jer više ne želi biti rob. A sva nas objektivnost na neki način porobljava. To su najstrašniji sukobi, ti koji se odvijaju između već razumski utvrđene objektivnosti i nade. Nade zbog koje se naše nepotpuno biće želi ostvariti.

Kriza nade

Ako objektivnost – svaka kultura u svojoj zrelosti i skladu – ima svoje krize, barem među nama zapadnjacima, nas koji tražimo ponovno rođenje; ako imaju svoje krize, koliko god savršen bio njihov poredak i koliko god vjerno bio napravljen, ne može biti strano nadi koju smo pronašli kao posljednju supstancu našeg života. Agonija nade koja ne zna uvijek što traži. Ponekad ne znamo što je to što se rađa u nama: „Jer mi ne znamo ni kako ni što bismo trebali moliti, ali Sveti Duh moli se za nas uzdasima koji se ne mogu riječima izraziti”, kaže sveti Pavao.

Ne znamo, ne znamo što se rađa. Zbog objektivnosti, pogotovo kada je postala složena i detaljno utvrđena, određena nada ostala je porobljena. Međutim, kako ne znamo, možda možemo tražiti drugačiju ili čak suprotnu. Život se tada pretvara u monstruožnu enigmu, uz koju dolazi obilje simbola. Nada ne pronalazi svoj put te se postupno uništava, razoruje.

Kada nada nestane i ispari, kada se rasplamsa i iščezne, mi se nademo u krizi koja traje dok nada luta, a za to vrijeme ljudi se međusobno ne razumiju oko onoga što očekuju, a tako ni sami sebe onda ne razumiju.

Ali zašto nada luta? Ili je moguće da u vrijeme krize pobjegne ili nestane? Ali gorući očaj pokazuje upravo suprotno; možemo reći da postoji ekspanzija nade ili nova nada koje se obavijena i zbunjena, plaho pojavljuje. Nova nada, nova faza naših nadanja, koja se može činiti zbunjena delirijem, ludošću, apsurdom.

To su trenuci u kojima nada dobiva sve veću širinu, ali se nema gdje ustoličiti. Trenuci vjerovanja bez vjere, nečvrste vjere i nade koja luta. Čovjek se u njima više nego ikad osjeća nezaštićen, kao lutajući izbjeglica.

Nada i objektivnost su u krizi; a također i Filozofija i Religija. Jer Filozofija i Religija osporavaju ostvarenje ljudskih nada. Filozofija je tradicionalno bila razlogom, pokušaj da se svijet učini pogodnim za življenje, izbavljajući iz delirija ljudske nade, kako bi umjesto toga postigla ono što je moguće: „mogućnost” o kojoj Filozofija toliko govori, u kojoj bi se mogao nalaziti njezin prvotni smisao. Filozofija je, više nego išta, „znati biti razuman”, kako to narod razumije, barem Španjolci koji pod Filozofijom razumiju ono što dolazi nakon neuzvraćene iluzije, gorak i zdrav lijek.

Filozofija medicine, koja nije uvijek Filozofija, jer postoji još jedna, koja

je daleko od toga da želi pronaći nadu, u nekom je trenutku bila njezino spremište. U slučaju Grčke, uvijek ju je podvrgavala razumu; kao što su Platon i Plotin. Filozofija spasiteljica nade, spasiteljica svijeta opravdanjem pojava te potpunim stvaranjem čovjeka u besmrtnost duše.

Istina, religija je bila tradicionalno spremište ljudskih nadanja, onih najbitnijih, odnosno najistinitijih i najdubljih. Ali baš kao što postoje Filozofije koje delirij žele utemeljiti na razumu, također postoje i religije koje žele obmanuti čovjeka, navesti ga da se pomiri sa sudbinom, uspavati ga u očaju. Ali Filozofija i Religija ne razlikuju se u potpunosti, jer je jedno skladište nade, a drugo njezino gorke buđenje. Uistinu, među njima će uvijek postojati ova nijansa, pogotovo ako se u obzir uzmu neke od njihovih krajnosti, poput stoičke filozofije i kršćanske religije. Jer postoji nešto što smo već ranije spomenuli: željeti se odroditi ili željeti se ponovno roditi. Postoji religija odrođenja i ponovnog rođenja. Postoji Filozofija ponovnog rođenja; a sumnjamo da postoji filozofija odrođenja. Ono što ih razdvaja je *kako*, način na koji prihvaćaju nadu i obećavaju da će je ispuniti. A *to kako* je najozbiljnije, toliko ozbiljno da su se neke nade, one najdublje i najistinitije, zbog toga mogle izostaviti iz filozofije.

Jer je priča o ljudskom stvorenju, koja započinje stravičnim rođenjem, borba između prevare i nade, između mogućih stvarnosti i nemogućih snova, između mjere i delirija. Ali ponekad, razum je taj koji je nerazuman.

Kad vas zanese delirij, potrebno je probuditi se, ponovno se probuditi. Filozofsko buđenje ponajprije je bilo „biti razuman”. Međutim, kada je razum doveden u stanje opijenosti, buđenje je „biti stvaran”; možda je to trenutak da se proizvede sjećanje, stvori povijest, izađe iz nevolja, iskustvo.

BILJEŠKA PREVODITELJICE

Maria Zambrano (1904–1991) bila je španjolska filozofkinja. Studirala je kod Joséa Ortege y Gasseta i bila pod njegovim utjecajem te je predavala metafiziku na Sveučilištu u Madridu i na Institutu Cervantes od 1931. do 1936. Tijekom 20-ih i 30-ih godina aktivno se borila za uspostavu Druge španjolske republike. Međutim, nakon što je Španjolska ponovno postala republika, razočarana stvarnostima stranačke politike, odbila je daljnje sudjelovanje u stranačkoj politici. Izbijanjem Španjolskog građanskog rata 1936., otvoreno se zauzela za Republiku te je posljedično otišla u progonstvo nakon njezinog poraza 1939. Pisala je osebujnim stilom, a primarna tema kojom se je bavila bila je biće čovjeka kao temeljni problem ljudskog bića.